

Altın Orda Devleti'nde Bir Dönüm Noktası: Emir Nogay

A Turning Point in the Golden Horde State: Emir Nogai

Merve SÜRÜCÜ

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum,
Türkiye

ÖZ

XIII. yüzyılda Deşt-i Kıpçak coğrafyasında kurulan Altın Orda Devleti, ilk zamanlardan itibaren başarılı hanlar sayesinde bulunduğu bu bölgede etkili bir konum elde etmiştir. Fakat zamanla devlet idaresinde gücün yasal hanlardan bir tümen beyi olan Emir Nogay'a geçtiği görülmektedir. Emir Nogay, Cengiz Han'ın soyuna mensup olduğu halde, cariyeden dünyaya geldiği için tahtın yasal varisi olmaya hakkı yoktu. Ancak özellikle Mengü Timur Han'ın ölümünden sonra siyaset sahnesinde daha fazla varlık gösteren Emir Nogay, Tuda Mengü, Tula Buka ve Tokta dönemlerinde bir han gibi hareket etmeye başladı. Bu süreçte sahip olduğu geniş toprakların yanı sıra önemli bir askeri gücü de komuta etmekteydi. Emir Nogay, zamanla edindiği otorite sayesinde etki alanını bölgedeki diğer devletlerin egemenlik sahasına kadar uzattı. Böylece Emir Nogay sadece Altın Orda Devleti bünyesinde değil Bizans, Balkanlar ve Rusya meselelerinde de etkisini hissettirdi. Nogay'ın yarattığı bu etki, Tokta Han tarafından öldürüldüğü 1300 tarihinden sonra peyderpey azaldı ve kısa süre sonra yok oldu.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Bizans, Emir Nogay, Altın Orda, Politika

ABSTRACT

The Golden Horde State, which was established in the Deşt-i Kipchak geography in the 13th century, gained an effective position in this region because of successful inns from the first times. However, over time, it is seen that the power in the state administration passed from the legal khans to Emir Nogai, who was a division chief. Although Emir Nogai was a descendant of Chinggis Khan, he had no right to be the rightful heir to the throne because he was born from a concubine. However, Emir Nogai, who became more present in the political scene especially after the death of Mengü Timur Han, began to act as an inn during the Tuda Mengü, Tula Buka, and Tokta periods. In this process, he commanded an important military power as well as the vast lands he owned. Emir Nogai extended his sphere of influence to the sovereignty of other states in the region, thanks to the authority he acquired over time. Thus, Emir Nogai made his influence felt not only in the Golden Horde but also in the Byzantine, Balkans, and Russian affairs. This influence of Nogai gradually diminished after 1300 when he was killed by Tokta Khan and soon disappeared.

Keywords: Balkans, Byzantium, Emir Nogai, Golden Horde, politics

Giriş

Cengiz Han'ın XIII. yüzyılda kurduğu Büyük Moğol İmparatorluğu farklı zamanlarda ve muhtelif coğrafyalarda merkeze bağlı hanlıklar tarafından temsil edilmekteydi. Bu hanlıklardan biri de Cengiz Han'ın en büyük oğlu olan Cuci'nin oğulları tarafından kurulan Altın Orda Devleti'dir. Bu devlet, İrtiş Irmağı'ndan Tuna'ya, Dinyeper'den Volga'nın doğusuna kadar uzanan ve Deşt-i Kıpçak şeklinde tabir olunan geniş bir alanda kurulmuştur (Adji, 2001, s. 55; Ahincanov, 2009, ss. 17-18; Kuzeyev, 2013, s. 176; Yakubovskiy, 1992, s. 3; Yalvar, 2018, s. 11; Yücel, 2002, s. 420). Altın Orda Devleti'nin ilk hükümdarı Batu Han olmuştur. Batu Han, iktidarının ilk zamanlarından itibaren Moğol istilası dolayısıyla oluşan büyük tahribatın izlerini silmek için çaba sarf etti. Bu doğrultuda başkent edineceği Saray şehrini kurdu. Ayrıca ticaret hayatını canlandırmak için de girişimlerde bulundu (Kafalı, 1992, s. 209; Sürücü, 2019, ss. 15-16; Yakubovskiy, 1992, ss. 37-38). Batu Han'ın ölümünden sonra yerine kardeşi Berke Han geçti (Grousset, 1980, s. 375; Kafalı, 2002, s. 399). Berke Han, hükümdarlığının ilk zamanlarında Rusya meseleleriyle yakından ilgilendi. Bu dönemde Rusya'da vergi tanzimi için nüfus sayımı yapıldı (Kafalı, 1976, s. 55;

Geliş Tarihi/Received: 18.09.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 13.02.2022

Yayın Tarihi/Publication Date: 30.12.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Merve SÜRÜCÜ

E-mail: mervesrcu@gmail.com

Atf: Sürücü, M. (2022). Altın Orda Devleti'nde Bir Dönüm Noktası: Emir Nogay. *Journal of Literature and Humanities*, 69, 1-8.

Cite this article as: Sürücü, M. (2022). A Turning Point in the Golden Horde State: Emir Nogai. *Journal of Literature and Humanities*, 69, 1-8.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Sürücü, 2019, s. 17; Yakubovskiy, 1992, s. 44). Berke Han'ın hükümdarlığının ilk zamanlarından itibaren bir başka Moğol ardılı olan İlhanlılar ile bir asra yakın sürecek olan temaslar kuruldu (Sürücü, 2019, s. 17; Yuvalı, 2017, ss. 198–199).

Altın Orda Devleti kurulduğu ilk zamanlarda kudretli hanlar tarafından yönetilmekteydi. Ancak zamanla güçlü olanların yerini basiretsiz ve tecrübesiz hanlar almaya başladı. Bu dönemden itibaren Altın Orda Devleti'nde fiili yönetimin zaman içerisinde güçlenerek önemli bir konum elde etmeyi başaran becerikli bir Moğol beyine, Emir Nogay'a¹ geçtiği görülmektedir.

Nogay'ın Ortaya Çıkışı ve İlk Dönem Faaliyetleri

Kaynaklarda belirtildiğine göre Emir Nogay, Altın Orda hanedan ailesi ile yakın akrabalık ilişkisine sahiptir (Yakubovskiy, 1992, s. 66). Kendisi gerek Büyük Moğol İmparatorluğu'nda gerek Altın Orda Devleti'nde önemli bir yere sahip olan Mangıt² kabilesine mensup olup şeceresi Mısırlı tarihçi Rükneddin Baybars tarafından Cuçi oğlu, Moğul (Moğol) oğlu Tatar oğlu şeklinde verilmiştir (Rüknüddin Baybars, 1941, s. 197). Ancak diğeryandan Nogay'ın dedesi Moğul'un, Cuçi'nin kardeşi, Cengiz Han'ın oğlu olduğuna da işaret edilmektedir (Nüveyrî, 1941, s. 245). Emir Nogay, kaynaklarda ilk defa 1263 tarihinde Berke Han ile Hülegü Han arasında yapılan ve kendisinin de bir tümen beyi olarak görev aldığı savaş esnasında zikredilmektedir. İlhanlı ordusunun donmuş Terek Nehri'nden geçerken buzların kırılması ile birlikte büyük kayıplar verdiği bu savaşta, Nogay bir ara geri çekilmek zorunda kalsa da daha sonra savaşın seyrini değiştiren büyük yararlılıklar göstermiştir. 1265–1266 tarihlerinde bu kez Berke Han ile Abaka Han arasında vuku bulan savaşta Emir Nogay, atılan bir okla gözünü kaybetmiştir. Altın Orda Devleti bu savaşta istediği sonucu elde edememiş ve yolda Berke Han da hayatını kaybetmiştir. Buna rağmen Nogay'ın savaş meydanında gösterdiği cesaret ve başarı dolayısıyla yıldızı parlamış ve bu olay onun devlet içerisinde konumunun yükselmesine katkı sağlamıştır (Howorth, 1880, s. 116; Kafalı, 1976, s. 41; Kemaloğlu, 2015, s. 85; Nüveyrî, 1941, s. 255). Bundan sonraki süreçte Emir Nogay'ın isminin kaynaklarda sık sık anılması hanlık bünyesindeki yerini göstermesi açısından önemlidir. Berke Han, Memlûk sultanı Baybars'a gönderdiği ve Müslüman olduğunu bildirdiği mektupta Nogay'ın ismini de bizzat zikretmektedir (Rüknüddin Baybars, 1941, s. 161).

Emir Nogay'ın ilk icraatlarından biri Selçuklu sultanı İzzeddin Keykâvus'un Bizans elinden kurtarılması meselesidir. Kaynaklarda bu olayın Berke Han döneminin sonu ile Mengü Timur Han döneminin başlangıcında meydana geldiğine yönelik çeşitli bilgiler mevcuttur. Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykâvus,³ 1262 tarihinde Anadolu Selçuklu Devleti içerisinde yaşanan taht kavgaları ve devlet adamlarının kardeşi Rükneddin Kılıçarslan ile iş birliği yapmasının neticesinde çareyi önce Antalya'ya, oradan da İstanbul'a kaçmakta buldu. Hülagü Han ile ilişkilerini iyi tutmak isteyen Bizans İmparatoru ise Sultan'ı tutuklayıp Enez Kalesi'ne hapsetti.⁴ İmparator, Sultan'ın küçük oğlunu Melik Kostantin ismiyle vaftiz ederek bir Hristiyan gibi yetiştirmeye başladı. Sultan'a yapılan bu muameleye rıza göstermeyen ve kendisini de İslâm'ın hamisi olarak gören Berke Han, derhal Nogay komutasındaki birliği İstanbul üzerine gönderdi. İmparatorun kuvvetleri, Bulgar Çarı Teş'in de desteğiyle yenilgiye uğratıldı. Bizans İmparatoru beraberindeki birliklerle Nogay'ın ordusunu karşılamak için harekete geçtiyse de Bulgar sınırında Moğolları görünce korkuyla geri çekildi. Trakya Moğollar tarafından yağmalandı. Emir Nogay tarafından kurtarılan Sultan, Orda'ya getirildi ve Han tarafından çok iyi karşılandı. Sultan İzzeddin, Orbay Hatun ile evlendirilerek Suğdak ve Solhad'ın gelirleri şahsına tahsis edildi. Bazı kaynaklara göre Sultan'a Kefe'de bir saray da verilmiştir. Ölümüne kadar da kendisine iktâ olarak verilen Suğdak şehrinde yaşamını sürdürdü (Abû'l Farac, 1945, ss. 582, 585; Akpunar, 2019, s. 68; Aksarayî, 2000, s. 57; Bal, 2005, ss. 248–251; Ekici, 2005, ss. 55–60; Kafalı, 1976, s. 58; Konukçu, 1992, s. 506; Rüknüddin Baybars, 1941, s. 175; Togan, 1970, s. 268; Turan, 2004, ss. 515–518; Sümer, 2002, s. 356). Ayrıca Nogay'ın bu seferiyle birlikte Karadeniz ve Boğazlardaki ticaret engeli ortadan kalkmış oluyordu (Güney, 2016, s. 34).

Berke Han 1266 yılında ölünce yeğeni Mengü Timur, Altın Orda tahtına geçti (1266–1281). Mengü Timur Han, ilk dönemlerde Nogay'a Mısır ve Bizans ile diplomatik münasebetler yürütmesi için yetki verdi (Vernadsky, 2007, ss. 203, 213). Berke Han devrinde bağımsız davranma temayülü gösteremeyen Emir Nogay'ın, Mengü Timur Han devrinden itibaren sivirmeye ve müstakil hareket etmeye başladığı görülmektedir (Kemaloğlu, 2015, s. 85). Mengü Timur'un iktidarı döneminde, Altın Orda Devleti, 1269 tarihinde Talas'ta düzenlenen bir kurultayda Çağatay Hanlığı ile bundan bir yıl sonra da (1270) İlhanlı Devleti ile barış yaptı. Aynı yıl paye alarak beylerbeyi olan Nogay, bütün ordu işlerini elinde toplamış oldu (Akpunar, 2019, s. 69). Diğer yandan Mengü Timur Han'ın İlhanlı hükümdarı Abaka Han ile bir anlaşma imzalaması, İlhanlılara karşı Altın Orda ile ittifak kurmuş olan Sultan Baybars'ı oldukça rahatsız etmiştir. Ancak bu hadiseden yaklaşık bir yıl sonra Emir Nogay'ın Sultan Baybars'ı teskin edici, ittifaklarının devam ettiğini vurgular nitelikte bir mektup gönderdiği görülmektedir (Vernadsky, 2007, s. 204). İlgi çekici olan ise artık müstakil bir han gibi hareket etmesi ve emir konumunda olmasına rağmen bir ülkenin hükümdarına mektup gönderebilmesidir. Mektuptan bir kesit şöyledir; *“biz babamız Bereke Hanın gittiği yolu tutuyoruz, hakka tabi olup batıldan kaçınıyoruz. Mektup göndermek hususu inkıtaa uğramasın, biz senin ile elin parmakları gibiyiz, sana uygun olana biz de uygun oluruz, karşı gelene de karşı geliriz.”*⁵ Sultan Baybars'ın cevabı mektubunda, emir rütbesinde bulunmakla birlikte devletin kaderinde önemli rol oynayan bir Moğol prensi olan Nogay'ı oldukça ciddi karşıladığı ve tıpkı Berke Han'da olduğu gibi Cihat çağrısı yaparak onu İlhanlılara karşı harekete geçirmeye çalıştığı görülmektedir (Rüknüddin Baybars, 1941, s. 170).

1 Nogay, Moğolca bir kelime olup köpek anlamına gelmektedir. Moğolcada "it" anlamına gelen "nohol" kelimesinden türediği düşünülmektedir. Bu kelimeye kurt, tüylü köpek gibi anlamlar da yüklenmektedir. Klasik Moğolcada "nohay" kelimesi köpek, it ve yine Çağdaş Moğolcada "nohoy" kelimesi köpek anlamına gelmektedir. Anadolu'da yaşayan Nogay Türkleri kelimesinin köpek manasına geldiğini kabullemeyip bunu gurur kırıcı bir şey olarak algılasalar da köpek, Moğollar arasında önem verilen bir hayvandır (Akbaba, 2013, ss. 238–240; Gülensoy & Küçüker, 2015, s. 346; Lessing, 2017, ss. 720–721).

2 Mangıtların soyu Moğolların efsanevi atası Alankoa'nın evlatlarından Nirunlar'a bağlanır. Cengiz Han zamanında Taycutlarla yaşayan Mangıtlar'dan bir kısmı Cengiz Han'a katılmıştır. Cengiz Han'ın yaşadığı süreç içerisinde cereyan eden savaşlarda Moğol İmparatorluğu safılarında da bulunan Mangıtlar, Cengiz Han'ın ölümünden sonra bütün Moğol ulusları içerisinde varlıklarını devam ettirmişlerdir. Ancak daha çok Cuçi ulusu içerisinde bulunmuş ve etkili olmuşlardır. Mangıtlar, Altın Orda Devleti'nin hâkim olduğu Deşt-i Kıpçak bozkırlarında diğer Türk boylarıyla karışık zamanla İslamiyet'i de kabul etmişlerdir. Onlar genellikle İtil Nehri civarında ve Hazar'ın kuzeyinde Astarhan çevresinde otururlardı. Nogay Ulusu'nun ismini Emir Nogay'dan, Kara Nogay Han'dan veya Emir Edigü'den aldığı dair tartışmalar vardır. Bununla birlikte Nogay Ulusu'nu oluşturan hâkim kabile Mangıtlar olmuştur. Bu yüzden bazı kaynaklar, Nogaylar'ı Mangıt-Nogay şeklinde de anmaktadır (Alan, 2003, s. 570; Güllüdağ, 1999, s. 556; Kafalı, 1976, s. 41; Paşaoğlu, 2016, ss. 282–284).

3 II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in en büyük oğlu olan İzzeddin Keykâvus II, tahta ilk çıktığında on bir yaşında idi. 1254–1256 ve 1259–1262 tarihleri arasında Moğollar tarafından ülke topraklarının aralarında taksim edilmesinden sonra kardeşleriyle müşterek saltanat sürdü. Bundan sonra devlet yönetimi tamamen Kılıçarslan'a geçince Keykâvus ülkeden kaçtı. (Kaymaz, 2011, ss. 148–149; Turan, 2004, s. 521).

4 Pachymérés, İmparator'un Sultan İzzeddin'i hapsedmesine sebep olarak Hülagü Han'dan çekinmesini değil Sultan'ın İmparator'a karşı hazırladığı bir saldırı planını işaret etmektedir. (Pachymérés, 2009, s. 44).

5 Mektubun ayrıntısı için bakınız: (Rüknüddin Baybars, 1941, s. 169).

Emir Nogay, 1260'lı tarihlerden itibaren Kırım da dâhil (Fahredden, 2003, s. 47; Yakubovskiy, 1992, s. 86). Don (Ten) Nehri'nden Aşağı Tuna'ya kadar uzanan Altın Orda Devleti'nin batı topraklarının hâkimi oldu. Ancak Bizans münasebetlerinde görüleceği üzere Nogay'ın ileri harekâtı sonucunda devletin hudutları yine Nogay'ın etkisi altında olarak Bizans İmparatorluğu sınırlarına kadar uzanacaktır. Bulgar toprakları da zaten onun idaresi altında idi (Özcan, 2017, s. 137; Vásáry, 2008, s. 84). Bizanslı tarihçi Pachymérés, Nogay'ın hanlar tarafından yanındaki kuvvetlerle Karadeniz'e doğru vekil olarak gönderildiğini belirtmektedir. Nogay böylelikle akınlarda bulunarak Karadeniz'in kuzeyindeki topraklara hâkim oldu (Pachymérés, 2009, ss. 68–69).

Takip eden süreç göz önünde bulundurulduğunda Emir Nogay'ın gücünü esas olarak Mengü Timur'un ölümünden sonra gelen dirayetsiz hanlar zamanında artırdığı görülmektedir (Kafalı, 1976, s. 62). Mengü Timur Han öldüğü zaman oğulları henüz reşit değildi. Bu yüzden devlet erkânı tahta çıkacak en makul isim olarak Mengü Timur'un kardeşi Tuda Mengü'yü gördüler ve 1282 yılında tahta çıkardılar. Ancak tahta çıktıktan sonra zuhur etmeye başladığı anlaşılan aklı rahatsızlıkları, onun muktedir bir hükümdar olmasına mâni oldu. Hükümdarlığı süresince bütün zamanını şeyh ve dervişlerle geçiren Tuda Mengü, devlet işlerinden uzak kaldı (Kafalı, 1976, ss. 62–63; Nüveyrî, 1941). Tuda Mengü'nün tutarsız davranışları ve zayıf kişiliği Nogay'ın gücünü iyice artırmasına ve yönetimde söz sahibi olmasına imkân verdi. Emir Nogay artık niyetini açığa vurmaya için gerekli ortamı bulmuş oldu. Elde ettiği güçlü konum dolayısıyla diğer ulusların ona *han*, *çar*, *melik* gibi hükümdarlık unvanları verdikleri, Rus kroniklerinde Emir Nogay'ın Altın Orda Hanlarına denk bir yönetici olarak kabul edildiği ve hatta bazı Rus kroniklerinin Mengü Timur'dan sonra tahta çıkan isim olarak Nogay'ı işaret ettiği görülmektedir (Kafalı, 1976, s. 64; Kemaloğlu, 2015, s. 86; Özcan, 2017, s. 260; Vásáry, 2008, s. 84).

Tuda Mengü'nün iktidarı döneminde Nogay'ın kendini iktidar işlerine iyiden iyiye karışmaya muktedir gördüğü anlaşılmaktadır. Bunu Tuda Mengü'nün tahta çıktığı sırada yaşanan gelişmelerde görmek mümkündür. Nitekim bu sırada Dmitriy Alekseyeviç dışındaki bütün Rus Knezleri, Han'dan yarlık almak için Saray şehrine gelmiştir. Fakat Dmitriy, Han'ın huzuruna iştirak etmemiştir. Diğer taraftan Novgorod Knezliği'ni elde etmek isteyen Dmitriy'nin kardeşi Andrey de Han'ın huzuruna çıkarak ağabeyini şikâyetle yardım talebinde bulundu (Özcan, 2017, ss. 254–255). Tuda Mengü Han da Büyük Knezliği Andrey'e verdi. Bunun üzerine Dmitriy, Altın Orda'da hatırı sayılır bir konum elde etmiş olan Emir Nogay'a başvurdu. Nogay ise beraberine verdiği bir ordu ve Büyük Knezlik yarlığı ile Dmitriy'i desteklediğini gösterdi (Kemaloğlu, 2015, s. 86). Bu harekatiyle Nogay, Altın Orda iktidarına karşı güç gösterisinde bulunmuştur. Nitekim Tuda Mengü, Nogay'ın bu kararını kabullenmek durumunda kaldı. Desteklediği kişinin Büyük Knezlik makamına gelişi, Nogay'ın Kuzey Rusya'daki gücünün arttığının bir göstergesidir (Özcan, 2017, s. 259). İkili arasındaki bu çekişme fazla uzun sürmedi. Nitekim Emir Nogay'ın baskın gücünün yanı sıra Tuda Mengü'nün dini tercihi ve sergilediği tutarsız davranışlar devlet adamları arasında rahatsızlığa sebep oldu ve Tuda Mengü, nihayetinde 1287 yılında yeğeni Tula Buka'nın lehine tahttan feragat etti.⁶

Altın Orda tahtının yeni sahibi Tula Buka (1287–1291), selefine göre daha atik ve cesur olmakla birlikte öfkeli ve aceleci bir kişiliğe sahipti. Emir Nogay ile Tula Buka arasındaki ilk anlaşmazlık onun tahta çıkmasından önceki döneme dayanmaktadır. Bu anlaşmazlık 1285–1286 tarihlerinde yapılan Macaristan Seferi dolayısıyla meydana geldi. Mısırlı tarihçilere göre Tula Buka, Kürel memleketine bir sefer yapmaya karar verip –seferin sebebinin belirtmemişlerdir– Nogay'a da kendi birlikleriyle birlikte iştirak etmesi için emir göndermişti (Nüveyrî, 1941, s. 265; Rüküddîn Baybars, 1941, s. 187). Bu seferin bir amacı da Nogay'ın bölgedeki faaliyetlerini engelleyerek ona bir gözdağı vermektir (Özcan, 2017, s. 269). Durumun farkında olmasına rağmen Nogay'ın sefere katılmasının sebebi Macaristan kralıyla olan münasebetiydi. Buna göre, Macaristan tahtında bulunan IV. Laszlo'nun (1272–1290) soyu bir Kuman prensesi olan annesi tarafından Kumanlara dayanmaktaydı. Dolayısıyla Kuman akrabaları vesilesiyle bozkır kültürü ve yaşayış tarzına eğilimi vardı. Bu sebeple Nogay efradıyla da yakından ilgiliydi. Karısını boşayıp iki Nogay prensesiyle izdivaç yapan Kral, Hristiyanlıktan da uzaklaştı. Özellikle Hristiyanlıktan uzaklaşması çevresinden tepki almasına yol açınca Nogay ile daha çok yakınlaştı ve anlaşma yaptı. Emir Nogay'ın Tula Buka tarafından yapılan teklifi kabul etmesinde bu durum önemli bir etkidir (Vernadsky, 2007, s. 222).

Sefer başladığında Emir Nogay, Braşev'e, Tula Buka kuzeyden Slovakya'ya doğru yöneldi. Yol üzerinde birçok yerleşim yeri ele geçirilirken halktan yaklaşık 80,000 kişi esir edildi. Nogay ve Tula Buka seferden istediklerini elde etmiş gibi görünmektedirler. Fakat dönüş yolunda ağır kış mevsiminin getirdiği olumsuzlukların da etkisiyle Tula Buka'nın ordusu ağır zayıf oldu. Emir Nogay maiyetiyle birlikte ayrılıp kendi topraklarına dönmüşken Tula Buka yolunu kaybetti. Bu esnada bastıran ağır kış şartlarının yarattığı zorluğa açlık ve yorgunluk da eklenince çok sayıda insan hayatını kaybetti. Bu sayı bazı kaynaklarda 100,000 olarak verilmektedir (Özcan, 2017, s. 269; Rüküddîn Baybars, 1941, s. 187; Veselovskiy, 1922, s. 30). Bu başarısız seferin ardından durmayan Tula Buka yönünü Polonya'ya çevirdi (1286). Nogay'ın bu sefere de iştirak ettiği anlaşılıyor. Emir Nogay sefer sırasında yalnız hareket etmeyi tercih etmiştir. Bunun sebebi, bağımsız hareket etme gayretlerinin Altın Orda merkezince engellenmeye çalışılması dolayısıyla Nogay'ın duyduğu rahatsızlıktı. Nihayet Moğol ordusu Polonya'da birçok yeri yakıp yıkmış, ganimetler elde etmiştir. Seferin sonucu bilhassa Nogay için kazançlı olmuştur. Hudutlarını Macaristan'ın Turn şehrine kadar uzatan Nogay, Karpat-Tuna arasındaki sahalarda da güç sahibi olmuştur (Özcan, 2017, ss. 272–273). Tula Buka, sefer sırasında başına gelen felaketlerden Emir Nogay'ı sorumlu tutarak bunun bir tuzak olduğu zannına kapılmış ve ona karşı kin gütmeye başlamıştır. Bundan sonra çevresindekiler ile birlikte Tula Buka'nın aklına Nogay'ı öldürmek fikri yerleşmiştir (Nüveyrî, 1941, s. 265; Rüküddîn Baybars, 1941, s. 187).

Tula Buka ile Nogay arasındaki anlaşmazlıkların bir diğer ve önemli sebebi ise Ahmet Baskak meselesidir. Ahmet Baskak, Kursk bölgesinde vergi toplamakla görevli bir Moğol memuru olup doğrudan Nogay'a bağlıydı. Baskak bu bölgede, sakinlerinin vergiden muaf tutulduğu iki şehir kurmuş ve kısa zamanda nüfusunu artırmayı sağlamıştır. Fakat bu durum ekonomisi zayıflayan bölge halkı ile Oleg ve Svyatoslav adlı knezlerin hana şikâyetinde bulunmasına yol açtı. Tula Buka'nın emri üzerine knezler Ahmet'in kurduğunu şehirleri yakıp yıktı. Durumu öğrenip Nogay'a bildiren Ahmet, yardım talebinde bulunmuştur. Emir Nogay, bunun üzerine Rus knezlerini cezalandırmak için Ahmet Baskak'ı yanına verdiği bir ordu ile o bölgeye gönderdi. Ordu, knezlerin topraklarını yerle bir etti. Bir süre sonra Tula Buka ile Nogay, knezlerden Oleg'in topraklarına dönmesi için anlaşta. Fakat onunla birlikte dönen Svyatoslav, tekrar Ahmet'in topraklarına saldırınca Tula

6 Tuda Mengü Han'ın tahttan Mengü Timur'un oğulları tarafından indirildiği de rivayet edilir. (Alpargu, 2007, s. 17; Kafalı, 1976, s. 63; Yakubovskiy, 1992, s. 47).

Buka, Svyatoslav'ı öldürmesi için Oleg'e emir verdi. Svyatoslav'ın ölümü üzerine kardeşi Aleksandr, Nogay'dan yardım istedi ve Nogay'ın verdiği takviye birlikler sayesinde Oleg ile oğullarını öldürdü (Kemaloğlu, 2015, ss. 87–88).

Macaristan Seferi'nde yaşananlara ilave olarak bir de Ahmet Baskak meselesinin yarattığı gerginlik nihayet tarafların harekete geçmesine yol açtı. Tula Buka, yaşananlardan sonra Emir Nogay'ı ortadan kaldırmak için çevresindekiler ile bir suikast planlamaya başladı. Bu doğrultuda Nogay'a haber göndererek bir konuda görüşüne başvurmak istediğini bildirdi. Fakat Emir Nogay, deneyimli ve uyanık bir devlet adamıydı. Tula Buka'nın kendisini bertaraf etmek için harekete geçtiğinin farkına varan Nogay, önce Han'ın annesine bir mektup yazdı. Bu mektupta "Oğlun genç bir handır. Ona kimsenin bilmediği bir yerde, devlet işleriyle ilgili bazı kuralları bildirmeyi ve bazı sırlar vermeyi bir borç bilirim" demekteydi. Annesi bu sözlere güvenmiş olacak ki Tula Buka'ya, Nogay'a karşı saygılı olmasını, sözünü dinlemesini telkin etti. Bunun üzerine Tula Buka Han, Emir Nogay'a karşı olan düşüncelerinden vazgeçerek buluşma için kararlaştırılan yere gitti. Ancak burada Nogay'ın hazırladığı tuzağa düştü ve öldürüldü. Tokta ve onun taraftarı olan prensleri Tula Buka'ya karşı kıskırtan Nogay, Tokta'ya şunları söyledi: "Bu adam babanın tahtını elde edip seni ondan mahrum bıraktı, bu oğlanlar da seni öldürmek konusunda onunla anlaştilar. Şimdi ben onları sana teslim ediyorum, istediğin şekilde öldür." Bunun üzerine Tula Buka ve maiyetindekiler, kemikleri kırılmak suretiyle idam edildiler (Nüveyrî, 1941, ss. 267–268; Rüknuddîn Baybars, 1941, ss. 189–268).

1291 yılında Altın Orda Hanlığı tahtına geçen isim Emir Nogay'ın yardımıyla Tokta Han oldu. Nogay bundan sonra kendi yurduna döndü. Ancak gözü hep Tokta Han'ın üzerinde olan Nogay'ın, bir isteği olduğu zaman Tokta Han'a bildirmesi kâfi geliyordu. Emir Nogay, karısı Baylak Hatun'u Tokta Han'a bir isteğini bildirmesi için hanlık merkezine gönderdi. Hatun, Saray'a gelince Han tarafından çok iyi karşılandı ve burada kaldığı sürece bol ikram ve hediyelerle ağırlandı. Tokta Han, ziyaretinin sebebini sorunca hatun niyetini açık etti ve Nogay'ın mesajını ilettil. Nogay, "Hanlığın yolunda kalan bazı dikenler vardır, onları temizlesin" şeklindeki beyanıyla *Yotuk*, *Karaküyük*, *Barintokta*, *Macar* gibi bazı beylerin idam edilmesini istiyordu. Mezkûr isimler Tula Buka'nın Nogay'a karşı planladığı suikasta katılacak olan isimlerdi. Bunun üzerine Tokta Han, bu emirleri Nogay'ın isteği doğrultusunda idam etti (Fahreddin, 2003, s. 48; Nüveyrî, 1941, s. 272; Rüknuddîn Baybars, 1941, s. 195).

Tokta Han, tahta çıkmasına yardım eden Emir Nogay'a karşı tavizkâr davranıyor görünmesine rağmen bu durum uzun sürmedi. Nitekim Tokta, Nogay'ın tahakkümünden kurtulmak için fırsat kollamaktaydı. Bu fırsat, çeşitli bahanelerle ayağına geldi. Tokta tahta çıktıktan sonra Rusya meselesiyle alakadar oldu. Rus knezleri bu değişiklikten sonra yarlıklarını onaylatmak için Saray şehrine gittiler. Bunların başında daha önce de Büyük Knezlik yarışına girişen taraflardan biri olan Andrey vardı. Dmitriy ise Emir Nogay'a olan bağlılığını sürdürerek yine Altın Orda Han'ının huzuruna çıkmayı reddetti. Tokta Han, kendisinden önceki hanlar zamanında ortaya çıkan bu ayrılığa bir son vermek ve tek otoritenin kendisi olduğunu göstermek için harekete geçti. Bu doğrultuda Andrey'i Büyük Knez ilan edip onu, kardeşi Tüden'in de başında bulunduğu bir Moğol ordusuyla Dmitriy'e karşı gönderdi. Bu ordu birçok Rus şehrinin yakıp yıkarak büyük tahribata yol açtı. Bu olaylardan kısa bir süre sonra Dmitriy ölünce Kuzey Rus Knezliklerinin tamamı Andrey'i Büyük Knez olarak tanıdı. Böylece Rusya meselesi Tokta Han'ın istediği gibi şekillenmiş oldu. Bu durum Nogay'ın etki alanının daralmasına ve ikili arasındaki ilişkilerin gerilmesine yol açacaktır (Kemaloğlu, 2015, s. 89; Uzelac, 2017, s. 510; Vernadsky, 2007, ss. 227–228).

Tokta Han, bahsi geçen olaylar sürecinde Emir Nogay'a karşı harekete geçmek için geçerli sebepler bulmaya başlamıştı. Bunlardan biri babalarının gücüne güvenerek sivirmeye başlayan Nogay'ın oğulları Çeke ve Teke'nin artan tahakkümü idi. Tokta Han, babaları ile birlikte onların da varlığından rahatsız olmaya başlamıştı. Üstelik Nogay'ın karısı Baylak Hatun da bu iki oğlunun kendisine karşı sergiledikleri davranışlar yüzünden onları Tokta Han'a şikâyet etmişti (Kafalı, 1976, s. 67; Kemaloğlu, 2015, s. 89; Nüveyrî, 1941, s. 274; Rüknuddîn Baybars, 1941, s. 199).

Tokta Han ile Emir Nogay arasındaki köprüleri yıkan asıl mesele Çiçek Hatun'un öldürülmesi olayı oldu. Çiçek Hatun, Mengü Timur Han'ın eşi olup bu dönemden Tula Buka'nın tahtının sonuna kadar geçen süreçte siyaset arenasında söz sahibi olmuş bir kadındı. Tarihçi Rükneddin Baybars'ın verdiği bilgiden halka karşı zalimane bir tutum içerisinde olduğu anlaşılmaktadır (Rüknuddîn Baybars, 1941, s. 197). Mezkûr süreçte istediği kişiyi tahta çıkarıp istediği zaman indiren, yönetimi belirleme inisiyatifini elinde bulunduran Emir Nogay ise zaten büyük bir erk sahibiydi ve devlet işlerinde kendisine rakip olabilecek birinin varlığına tahammül etmesi söz konusu olamazdı. Nitekim o da bu bilinçle hareket ederek Çiçek Hatun'u boğdurttu (Kemaloğlu, 2015, s. 89; Subaşı, 2021, ss. 171–172).

Tokta Han'ın üvey annesinin intikamını almak isteği, bu işe karışmış olan emirleri korkuttu. Bu yüzden Tokta Han'ın yanından kaçarak Nogay'a sığındılar. Emir Nogay bu emirleri çok iyi karşıladı ve onlara yerleşmeleri için topraklar verdi. Ayrıca içlerinden Taz isimli bir beyle kızını evlendirdi. Bunu duyan Tokta Han, Nogay'a haber göndererek bu emirleri derhal kendisine iade etmesini bildirdi. Ancak karşılığında olumsuz cevap alınca sinirlenen Han, elçilik heyeti ile beraber Nogay'a ulaştırılması için "bir ok, bir sapan (saban)" ve bir avuç toprak" (Nüveyrî, 1941, s. 274; Rüknuddîn Baybars, 1941, ss. 199–200) gönderdi. Emir Nogay, gönderilen nesnelere anlamını ordasının ileri gelenleriyle bir araya geldiği toplantıda tartıştı, onlara fikirlerini sordu. Herkes fikrini beyan ettikten sonra, deneyimli Moğol emiri Nogay, bütün söylenenlerin verilmek istenen mesajla karşılık gelmediğini ifade etti ve bunların anlamını kendisi betimledi. Tokta Han, "yerin altına kaçıp gizlenmek istesenez bu sapanla yeri kazarak sizi oradan bulup çıkarırım, gökyüzüne çıksanız bile bu ok ile sizi yere indiririm, dilediğiniz toprakları bildirin orada buluşalım" diyerek Nogay'a karşı açıkça savaş ilan etmiştir. Bunun üzerine Emir Nogay elçiyi şu cevapla geri gönderdi: "Tokta'ya söyle atlarımız susamıştır, onları Ten suyuyla doyumak istiyoruz." Haber kendisine ulaşınca Tokta Han derhal savaş hazırlıklarını başlattı (Kafalı, 1976, ss. 67–68; Nüveyrî, 1941, s. 274; Rüknuddîn Baybars, 1941, ss. 199–200; Veselovskiy, 1922, ss. 44–45).

Emir Nogay da hazırlıklarını tamamlayıp karşılaşma için yürüyüşüne başladı. İki ordu, tarafların arasında yer alan Özü Irmağı kenarında karşılaştı (1298). Bu savaş, Altın Orda Devleti'nde meydana gelen iktidar mücadeleleri içerisindeki en ciddi karşılaşma olmuştur. Savaşta Tokta Han'ın ordusu bozguna uğradı ve Ten Irmağı'na doğru kaçmaya başladı. Nogay, Tokta'yı takip etmedi, sadece ganimetleri

toplamakla yetindi. Böylece iki taraf arasındaki ilk karşılaşmada üstünlük Emir Nogay'da kalmış oldu (Kemaloğlu, 2015, s. 89; Nüveyrî, 1941, s. 276; Rüknuddîn Baybars, 1941, ss. 202, 234).

Bu zaferden bir süre sonra Emir Nogay, torunu Aktacı'yı vergileri toplaması için Kırım'a gönderdi (1298). Aktacı, Kırım yakınlarında Cenevizli tacirlerin bulunduğu Kefe şehrine geldi. Vergiyi toplamak istemesi üzerine buradakiler ona şarap ve kebab sunarak ziyafet çektiler. Ancak Aktacı sarhoş olunca orada öldürdüler. Bunun haberini alan Nogay büyük bir orduyu Kırım'a gönderdi. Nogay'ın emriyle kendi ahalisi bölgeden ayrıldıktan sonra ordu burada büyük bir tahribat gerçekleştirdi ve birçok tacir esir edildi. Gerçekleştirilen yağma hareketinden bölgedeki diğer şehirler de nasibini aldı. Bu durum Moğollarla bölgedeki Cenevizliler arasındaki ilişkilerin de gerginleşmesine yol açtı (Kafalı, 1976, s. 68; Rüknuddîn Baybars, 1941, s. 204; Yakubovskiy, 1992, s. 70). Emir Nogay, gönderdiği orduyla Kırım gibi stratejik öneme sahip bir bölgeyi kontrolü altında tutmakla birlikte bu harekât, ordusunun zayıflamasına sebep olmuştur (Uzelac, 2017, s. 510).

Nogay'ın Bizans ve Bulgarlarla Münasebetleri

Berke Han döneminde başlayan Altın Orda Hanlığı ile Mısır Memlük Devleti'nin ilişkileri Mengü Timur Han döneminde de devam etmiştir. Elçilik heyetlerinin geçişleri Bizans İmparatorluğu başkenti İstanbul üzerinden sağlanıyordu. Fakat iki devlet elçilerinin gidiş gelişleri İlhanlı Devleti ile ilişkilerini iyi tutmaya çalışan Bizans İmparatorluğu tarafından zaman zaman engellenmeye çalışılmaktaydı. Bu da Altın Orda Hanlığı'nın Bizans üzerine seferler tertip etmesine sebep oldu (Arat, 1978, s. 718; Kafalı, 1976, s. 60; Ostrogorsky, 1986, s. 424; Yakubovskiy, 1992, s. 46). Nitekim 1270 yılında Emir Nogay öncülüğünde bir Altın Orda birliği İstanbul üzerine yürüdü. Ancak bu sırada İstanbul'da bulunan Mısır elçisi Farisüddin Mesudi, ordunun herhangi bir saldırıda bulunmasını engelleyerek onların geri dönmesini sağladı. Elçi Farisüddin Mesudi, Nogay birliklerini şu sözler ile durdu: "Bilirsiniz ki İstanbul hükümdarı Mısır hükümdarı ile barışıktır. Ben de Melik Zahir'in elçisiyim. Benim efendim ile Mengütemir Han arasında mektuplaşma, barışıklık söz birliği vardır. İstanbul Mısır, Mısır İstanbul demektir." Bunun üzerine Nogay birlikleri geri döndü. Ancak bu durumdan haberdar olan Sultan Melik Zahir, bu fütursuz davranışından dolayı Mesudi'yi cezalandırmıştır (Arat, 1978, s. 718; Broadbridge, 2019, ss. 266–267; Kafalı, 1976, s. 60; Kamalov, 2005, s. 6; Nüveyrî, 1941, s. 265).

Bir süre sonra Tesalya yöneticisi İoannes'in yardım talebi doğrultusunda Bizans üzerine bir Moğol saldırısı daha oldu (Vásáry, 2008, ss. 90–91). Bizans İmparatoru VIII. Mikhail bu taarruzlardan sonra Altın Orda Hanlığı ile ilişkilerini iyi tutmanın ehemmiyetini kavramış olacak ki çeşitli hediyeler göndermenin yanı sıra Nogay ile anlaşmaya vardı ve bu doğrultuda gayrimüşru kızı Eufrozina'yı ona eş olarak gönderdi. Böylece Emir Nogay gibi çok güçlü bir şahsı, damat ve dolayısıyla da müttefik edinmiş oldu. Bu gelişme Bizans İmparatorluğu'nun Altın Orda ile yakın münasebetler kurmasına vesile olduğu gibi Boğazlar üzerinden devam eden Mısır – Altın Orda ilişkisini de artırmıştır (Arat, 1978, s. 719; Ostrogorsky, 1986, s. 424; Pachymérés, 2009, s. 43; Subaşı, 2021, ss. 36, 253; Vernadsky, 2007, s. 204; Yuvalı, 2004, s. 138). Diğer yandan Nogay, Bizans ile ilişkilerini bu noktaya getirmekle Bulgar, Macar ve Sırp krallıklarını da denetim altında tutma imkânını elde etti (Gábor, 2011, s. 63).

1277–1280 tarihleri arasında Bulgaristan'ın iç işlerinde karışıklıklar ve iktidar çekişmeleri hat safhaya ulaştı. Bulgaristan tahtı için bir domuz çobanı olan İvaylo, Bizans İmparatoru'nun desteklediği III. İvan Asen ve Bulgar boyarlarından Giorgi Terter arasında büyük bir çekişme yaşanmaktaydı. Tahtı önce İvaylo sonra da Nogay'ın askeri yardımları sayesinde İvaylo'yu bertaraf eden III. İvan Asen ele geçirdi. Ancak sonunda tahtın sahibi Kuman asıllı Giorgi Terter oldu. Bunun üzerine İvaylo, yardımını temin edebilmek için Emir Nogay'ın yanına sığındı. Nogay, İvaylo'yu dostane bir şekilde karşıladı ve ona yardım edeceğine dair söz verdi. Bizans İmparatoru bu haberi alır almaz Nogay'dan İvaylo'nun bertaraf edilip tahta da damadı III. İvan Asen'in geçirilmesi için yardım talep etti. Burada dikkat çekici nokta Bulgar tahtı için mücadele eden her iki tarafın da Nogay'dan destek almaya çalışmasıdır. Neticede Emir Nogay, İvaylo'yu tertip ettiği bir şölen esnasında idam ettirdi. İvaylo'yu öldürmesinin gerekçesini de şöyle açıklıyordu: "bu adam kayınpedirim imparatorun düşmanı; onun için yaşamayı değil, ölmeyi hak ediyor." Öte yandan Giorgi Terter ise Bulgar tahtında kalmaya devam etti. Nogay ve Tatarları bahsedilen mücadelelerin hemen her aşamasında başvurulan öncelikli merci olmuş, olayların seyri ve sonucunda önemli bir rol oynamıştır (Vásáry, 2008, ss. 91–95).

Yukarda zikredilen 1284–1285 Macaristan Seferi sonrasında Emir Nogay'ın bölgede güçlenmesi Terter'i korkutmuştu. Bu yüzden Nogay ile iyi geçinmek için 1285 yılında oğlu Svetoslav'ı rehine olarak Nogay'a göndermenin yanı sıra kızını da Nogay'ın oğlu Çeke'yle⁸ evlendirdi (Gábor, 2011, s. 66). Ancak Emir Nogay'ın faaliyetleri bununla bitmedi. Nitekim Moğol hâkimiyetindeki Vidin ve Braničevo adlı Bulgar prenslikleri Sırp baskıları karşısında Nogay'dan yardım talep etmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Nogay, Sırp'lar üzerinde tehdit oluşturmaya başladı. Sırp kralı Milutin, bu tehdidi engelleyebilmek ve Nogay'ı ikna edebilmek için oğlu Stefan Uroş'u ona rehine olarak gönderdi. Yine de Nogay, Balkanlarda tehdit ve taarruzlarını sürdürdü. Nitekim bu taarruzlar, Bulgaristan'da Terter'in bertaraf edilip yerine soylu bir boyar⁹ olan Smilec'in tahta çıkmasıyla sonuçlandı. Smilec, iktidar yıllarını Emir Nogay'a itaat ederek geçirdi. Sabık kral Terter'in Bizans'a sığınma isteği ise yine Nogay'dan çekinen imparator tarafından kabul görmedi (Vásáry, 2008, ss. 99–110).

Nogay'ın Öldürülmesi

Tokta Han, Emir Nogay ile giriştiği mücadelede başarısız olmuş ve savaş meydanından kaçmak zorunda kalmıştı. Altın Orda Hanlığı'nın tehlikeye düştüğü bu olayda Nogay'ın Tokta Han'ı takip etmemesi onun yeniden toparlanması için bir fırsat oldu. Tokta Han bu fırsatı değerlendirerek iki yıl içinde büyük bir ordu topladı. Bu orduya otuz bin askerle Emir Nogay'ın tarafından ayrılan beyler de dâhil oldu. Baybars, bu beylerin Nogay'ı terk etmelerinin sebebini tafsilatıyla anlatmıştır. 1298–1299 tarihlerinde Kurmuş oğulları Abacı ve Karaçin

8 Nogay'ın aynı anneden olma Çeke, Teke ve annesi ayrı olan Turay adında üç oğlu ve Tuğrulca adlı bir kızı vardı (Rüknuddîn Baybars, 1941, s. 195; Vásáry, 2008, s. 103).

9 Boyar Türkçe bir unvan olup asil ailelerden gelen büyük toprak sahiplerine verildi. Boyarlar, Knez Rusya'sı, Altın Orda Devleti ve sonrasında Rus topraklarında knezlerden sonraki en yetkili sınıfı (Kemaloğlu, 2015, s. 233).

öldürülmüştür. Kurmuş'un oğulları Abacı, Karaçin ve Yanci kardeşler kuzey eyaletlerinde, Aşağı Dinyeper'in sağ yakasında mülke ve askeri birliklere sahip büyük kumandanlardı. Nogay'ın Tokta Han'a karşı galip geldiği savaşta Nogay'ın yanında yer alarak yardımda bulunmuşlardı. Zamanla oğullarının Nogay'ın galibiyetinden cesaret alarak beyler üzerinde tahakküm kurmaları Kurmuş'un oğullarını rahatsız etti ve Nogay'ı terk ederek Tokta Han'ın tarafına geçmelerine sebep oldu. Emir Nogay durumu haber alınca fikirlerinden caydırmak için oğulları Çeke, Teke ve Turay'ı bu beylere karşı gönderdi. Karşılaşan taraflar, gece bastırınca kadar çarpıştılar. Gece olup çarpışma bittikten sonra Kurmuş'un oğlu askerlerinden bir kumandan, bin askeriyle birlikte gizlice Nogay tarafına geçti. Ertesi sabah Nogay'ın oğulları bu beylerin yanına gelerek "düşmanlık etmenin ve savaşmanın bir anlamı yok. Biz akrabayız ve birbirimize yakınız. En iyisi bu kini bitirmek ve önceden olduğu gibi barış yapmak." dediler. Bu sözlerle Yanci'yi yanlarına çekmeyi başardılar. Yanci ise kardeşi Abacı'yı bu konuda ikna etti ve Emir Nogay'a katılmak için yola çıktılar. Diğer kardeşleri Karaçin temkinli davranarak önce yazdığı mektupla annesine danışıp ondan onay aldıktan sonra yola çıktı. Daha önce yola çıkıp Nogay ordasına varan Yanci ve Abacı kardeşler hemen burada öldürüldü. Karaçin ise durumu anlayınca geri döndü. Nogay'ın oğulları Yanci ve Abacı'nın birliklerini yağmalayarak kimini esir kimin katlettiler (Kafalı, 1976, ss. 68–69; Rüküddin Baybars, 1941, ss. 206–207; Uzelac, 2017, s. 511; Veselovskiy, 1922, s. 511).

Abacı ve kardeşlerinin bu muhalif davranışları Nogay'ın oğulları tarafından şiddetle sindirilmiş olmakla birlikte ordunun zayıflamasına da yol açtı (Uzelac, 2017, s. 511). Diğer taraftan otuz bin atıyla kendisine katılan Maci, Sudun, Utraç, Akbuğa, Tayta adlı beylerle ordusu daha da güçlenen Tokta Han'ın hazırlık ve hareket haberini alan Nogay da oğulları ve maiyetindeki beylerle beraber yola koyuldu. Keşif için ileriye giden Nogay'ın öncü birlikleri mağlup olduktan sonra iki ordunun asıl kuvvetleri Kökenlik/Kükânlık/Kukanlık denen yerde karşılaştı. Akşama doğru Nogay'ın ordusu bozulmaya başladı. Oğulları ve ileri gelen pek çok emir bozulmayla birlikte kaçtı. Emir Nogay ise vakarla savaşmaya devam etti. Ancak artık çok yaşlanmıştı ve direnci de düşmüştü. "kaşlarının kılları gözlerini ötmüş, yaşını başını almış, gücü kesilmişti." Nihayet bir Rus asker tarafından yakalanınca "ben Nogay'ım, beni Tokta'ya götür ona söyleyeceklerim var" dedi. Fakat asker onu dinlemeden hemen orada başını keserek Tokta Han'ın huzuruna vardı (1300). Tokta Han kendisine onun Nogay olduğunu nereden bildiğini sordu. Asker durumu anlatıp Nogay'ın Han'ın yanına gelmek istemesine rağmen hemen orada işini bitirdiğini söyledi. Tokta Han bunun üzerine alelade bir askerin üstelik kanını dökerek şerefli bir Moğol beyini öldüremeyeceğini söyleyerek bu askeri idam ettirdi ve "bir daha böyle bu gibi eyleme hiç kimsenin cesaret edememesi için siyaset onun öldürülmesini icap eder" diyerek diğerlerine de açıkça mesaj vermiş oldu (Bavbek, 1986, s. 161; Kafalı, 1976, s. 69; Nüveyrî, 1941, s. 278; Rüküddin Baybars, 1941, ss. 210–211; Vernadsky, 2007, s. 231).

Tokta Han, Nogay'ı sıradan bir askerin öldüremeyeceği yönünde dışarıya bir mesaj vermiş olsa da bir düşmanından kurtulduğu için rahatlamıştı. Emir Nogay'ın oğulları bir süre Tokta Han'ın ordusu içinde tanınmamak için onların parolalarını (İtil, yayık) kullanarak gizlendi ve daha sonra da kaçtılar. Ordusundan geri kalanlar ise ya esir edildi veya köle olarak satıldılar. Bunlardan bir kısmı Mısır'a kadar götürülüp burada Sultan ve emirlere satıldılar. Bunlardan birçoğunun İslâm'a girdiği de bildirilmektedir (Rüküddin Baybars, 1941, s. 211).

Nogay'ın Kişiliği

Nogay, Altın Orda Moğolları içerisinde sadece *tümen beyi* rütbesine sahip bir emir olmasına rağmen ölümüne kadar geçen süreçte Altın Orda Devleti'nin hemen hemen bütün fiili işlerinde söz sahibi olmuştur (Yakubovskiy, 1992, s. 162). Daha önce de zikredildiği gibi Emir Nogay'ın çağdaşı olan tarihçiler ve hatta yöneticiler ona *çar*, *melik*, *han* gibi unvanlar vermektedir. Ancak kendisi bu unvanları üstlenmedi. Bunun yerine yönetimi elinde tutacak şekilde kukla hanları yönlendirmeyi tercih etti. Emir Nogay'ın kendisini han ilan ederek tahta çıkmamasında geçerliliğini hala koruyan Cengiz Han Yasaları etkili olmuştur. Nitekim yasaya göre Moğol topraklarında bir ulusun hanı olmak için baş hatundan dünyaya gelmek gerekiyordu. Fakat Emir Nogay, Cengiz Han soyuna mensup olmakla birlikte bir cariyeden dünyaya gelmişti. Bu yüzden de tahtın yasal varisi olmaya hakkı yoktu (Akbaba, 2013, s. 236; İnan, 1977, s. 309; Kurat, 1972, s. 129; Schamioglu, 2002, s. 418; Vászary, 2008, s. 83; Yakubovskiy, 1992, ss. 66, 69). Hangi konumda olursa olsun Emir Nogay'ın Altın Orda Devleti için etki ve önemi yadsınamaz. Nitekim yaşadığı süre içerisinde hem hanlık bünyesinde hem de komşu devletlerle ilişkilerinde oynadığı rol bunu kanıtlamaktadır. Emir Nogay'ın 1300 tarihinde öldürülmesinden sonraki gelişmeler de yarattığı etkinin boyutlarını göstermektedir. Bu cümleden olarak Emir Nogay'ın ölümünden sonra, sürekli tehdit altında bulunan Balkan ülkeleri üzerindeki baskı ortadan kalkmış oldu (Vászary, 2008, s. 122). Aynı zamanda Emir Nogay'ın Altın Orda Devleti içinde yarattığı çatışma ortamı Rusların denge kurmasına, Moskova Knezliği'nin güçlenmesine ve İmparatorluk Rusya'sının kurulmasına yol açmıştır. Diğer taraftan sürekli Moğol saldırılarıyla sindirilmiş olan Litvanya'nın Moğol sınırlarında etkinliğini artırmasında da Emir Nogay'ın ölümü etkili olmuştur (Özcan, 2017, ss. 294, 357). Kısaca ifade etmek gerekirse, Altın Orda Devleti, Emir Nogay'ın ölümünden sonra, Bulgaristan, Balkanlar ve Bizans üzerinde yarattığı etkiyi bir daha elde edemedi (Vászary, 2009, s. 78).

Emir Nogay, sert bir karakter, teşkilatçılık yeteneği, güç gösterisi, ganimet hırsı ve birçok kereler başvurduğu hile yöntemiyle ön plana çıkıp önemli başarılar kazanmıştır (Yakubovskiy, 1992, s. 66). Bunların yanı sıra yıllar içinde edindiği askeri tecrübe ile hanlığın topraklarını genişletmiş fakat aynı zamanda bu toprakların parçalanmasına ve ilk karışıklıkların çıkmasına da yine kendisi sebebiyet vermiştir (Veselovskiy, 1922, s. 50). Nitekim onun bertaraf edilmesi için yapılan harcamalar da devlet için maliyetli olmuştur (Yakubovskiy, 1992, ss. 70–71).

Emir Nogay'ın yarattığı etki ve kurduğu otoriteyi kendi adına bastırıldığı sikkelerde de görmek mümkündür. Romanya yakınlarında yapılan arkeolojik kazılarda Emir Nogay ve oğlu Çeke adına bastırılmış, bir tarafında Nogay ailesine ait damganın bulunduğu sikkelere rastlanmıştır. Romanya/Dobruca'da Sakçı merkezli basılan sikkelerde biri Altın Orda Hanları adına diğeri ise Emir Nogay ve oğlu adına darp edilmiş iki çeşit sikke örneğiyle karşılaşmıştır. Bu durum Emir Nogay'ın kendisini han ilan etmemekle birlikte bir hanlık kurduğunu göstermektedir. Nitekim darp edilen sikkelerin üzerinde, Emir Nogay için "han" unvanı kullanılmıştır (Gábor, 2011, s. 66; Uzelac, 2017, s. 510; Vászary, 2008, ss. 102–102).

Sonuç

Altın Orda Devleti ortaya çıktığı ilk zamanlardan itibaren kudretli hükümdarlar sayesinde siyasi arenada güçlü bir konum elde etmiş ve diğer devlet ve toplumların kaderine etki eder duruma gelmiştir. Ancak zaman zaman basiretsiz hanlar ve fetret devirlerinin getirisi olarak, güçlenerek müstakil hareket etme şansı bulan, devlet siyasetinde önemli roller üstlenen emirler ortaya çıkmış ve bu durum Altın Orda hanlarını zor durumda bırakmıştır. Bu emirlerden biri de Altın Orda Hanlığında bir tümen beyi olarak karşımıza çıkan Emir Nogay'dır. Kaynaklar Cengiz Han soyuna mensup olmasına rağmen, baş hatundan dünyaya gelmediği için taht iddiaları olamadığından bahsetse de Nogay, gücünden emin olduğu zaman iktidardaki hanla savaşa girişmekten geri durmamıştır. Bu durum, Emir Nogay yönetici sınıf tarafından yasal han olarak görülseydi eğer tahtı ele geçirme teşebbüsünde bulunmaz mıydı sorusunu ortaya koymaktadır. Bu yönüyle bakıldığında Nogay'ın siyasi etkisini Moğol geleneği çerçevesinde en üst noktada kullandığı da görülmektedir. Nitekim çeşitli bölgelerde bulunan adına basılmış sikkeler de aslında Nogay'ın kendisine atfettiği konumu göstermesi bakımından önemlidir. Bunun yanında çağdaş olan tarihçiler ve hatta yöneticiler tarafından *çar*, *melik*, *han* gibi unvanlarla anıldığını da unutmamak gerekir.

Elde ettiği güçlü konumdan rahatsız olan hanları hırsıyla ortadan kaldırmaktan çekinmeyen Nogay, tahta geçecek ismi belirleme hususunda da inisiyatifi ele almıştır. Emir Nogay'ın Altın Orda hanlarını yönlendirip, onlara istediğini yaptırabilmesi kurnaz ve yetenekli bir devlet adamı olmasının yanı sıra önemli askeri güce sahip bir komutan olmasından ileri geliyordu. Nitekim onun tahakkümünden sıkılan Tokta Han bile onu bertaraf edebilmek için uygun zamanı ve yeterli güce ulaşmayı beklemiş ve o zamana kadar Nogay'ın isteklerini yerine getirmek zorunda kalmıştı. Nogay bir emir, rütbeli bir asker olmasına rağmen, devlet içi meselelerde olduğu kadar Altın Orda Devleti'nin vassalı olan devletlerin iç meselelerine karışmaktan, olayları kendi istekleri doğrultusunda yönlendirmekten de geri kalmamıştır. Bu cümleden olarak Emir Nogay'ın elde ettiği gücün etki alanı Altın Orda Devleti ile sınırlı kalmamıştır.

Emir Nogay'ın bu yükselişi ve neredeyse bir han gibi hareket edebilme serbestisini, sadece güçlü birliklere sahip, tecrübeli bir asker oluşuna bağlamamak gerekir. Nitekim Tokta Han'dan kaçarak kendisine sığınan beyler sayesinde gücüne güç katıp bu Altın Orda hanını yenen Nogay, biraz sonra yine bu beylerin bu kez Tokta Han tarafına geçmesi ile güç kaybetmiş -elbette Balkanlar ve Rusya meseleleri için harcadığı mesai de zayıflamasında etkili oldu- ve nihayet ikinci savaşta mağlup olmuştur. Nogay'ın bu etkili konumu elde etmesinde, kaynakların da şahsına atfettiği gibi zeki, kurnaz ve iş bilir kişiliği yanında doğru politik hamleler yapabilmesi de önemli ölçüde etkili olmuştur. Bunun yanında elde ettiği güçlü hanlığın kudretini artırmak adına kullanabilecekken, Altın Orda iktidarı aleyhine sarf etmesi devletin diğer devlet ve toplumlar üzerindeki etkisini de zayıflatmıştır. Altın Orda hanlarının Emir Nogay gibi güçlü emirlerle içteki mücadeleleri, devletin dışardaki etkinliğini azaltmış ve zamanla bilhassa Rus knezlerinin bu karışık ortamdan faydalanarak güçlenip, bu gücü de fark etmelerine zemin hazırlamıştır. Aynı şekilde kudretli ve siyasetli bir devlet adamı olan Emir Nogay'ın ölümü, içte yarattığı istikrarsız ortamın da etkisiyle Balkanlardaki Altın Orda etkinliğinin azalarak zamanla yok olmasına sebep olmuştur.

Emir Nogay, kaynakların kendisinden ilk kez bahsettiği zamandan ölümüne kadar yaklaşık kırk yıl boyunca varlık göstermiş, parlamış, güçlenmiş, iç politikada olduğu kadar dış politikada da önemli amillerden biri olmayı başarmıştır. Nogay, iç siyasette Altın Orda hanlarıyla mücadele ettiği kadar dış siyasette de Memlük Sultanı, Bizans İmparatoru, Bulgar Çarı ve Rus knezleri ile bizzat iletişimde olup, dikkate alındı ve hatta zaman zaman başvuru mercii oldu. Sonuçta yaşadığı sürece devlet siyasetine ve devletler arasını ilişkilere yön vererek etki alanını çok geniş bir coğrafyaya yaydı. Netice itibarıyla Emir Nogay'ın kişisel özellikleriyle ön plana çıkarak böyle bir güce ulaşması tarihsel bir kişiliğin ortaya konması bakımından elbette önemlidir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise Moğol yasal temayülünde bir emirin Altın Orda siyasetine etkisi ve aynı zamanda Altın Orda Devleti'nin hem idari hem de diplomatik manada böyle bir duruma zemin hazırlayacak noktada olması bakımından da önemlidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Declaration of Interests: The author declares that they have no competing interest.

Funding: The author declares that this study had received no financial support.

Kaynaklar

- Adji, M. (2001). *Kaybolan millet (Deşt-i Kıpçak medeniyeti)* (Z. B. Özer, Çev.). Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Ahincanov, S. M. (2009). *Türk halklarının katalizör boyu – Kıpçaklar* (K. Yıldırım, Çev.). Selenge Yayınları.
- Akbaba, E. D. (2013). Nogay adı ve Nogayların kökeni üzerine. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 2/2, 233-242.
- Akpınar, A. (2019). *Nogayların Altın Orda üzerindeki etkisi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alan, H. (2003). *Mangıtlar*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Alpargu, M. (2007). *Nogaylar*. Değişim Yayınları.
- Arat, R. R. (1978). *Mengü Timur*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Bal, M. S. (2005). Türkiye Selçuklu Devleti tarihinde bir dönüm noktası; II. İzzeddin Keykâvus dönemi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24/38, 239-258.
- Bavbek, O. (1986). Noğay Türkleri. *Türk Kültürü*, 257, 160-165.
- Baybars, R. (1941). Zübdetü'l-fikre fî târîhi'l-hicre. *W. De Tiesenhausen (Haz.). Altınordu Devleti Tarihine ait Metinler*. İstanbul Maarif Matbaası.

- Baykara, T. (2018). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü (Etimolojik Sözlük)*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Broadbridge, A. F. (2019). Careers in diplomacy among Mamluks and Mongols. In F. Bauden & M. Dekkiche (Eds.), *Mamluk Cairo, a crossroads for embassies – Studies on diplomacy and diplomatics*. Brill.
- Ekici, K. (2005). *Anadolu Selçuklu Devletinde üç kardeş devri (1246–1266)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fahreiddin, R. (2003). *Altın Ordu ve Kazan Hanları* (İ. Kamalov, Çev.). Kaknüs Yayınları.
- Gábor, V. (2011). Az Arany Horda külpolitikája a XIII [Század Második Felében]. *Belvedere Meridionale*, XXIII(4), 58-70.
- Pachymérés, G. (2009). *Bizanslı gözüyle Türkler* (İ. B. Barlas, Çev.). İlgü Kültür Sanat Yayıncılık.
- Abû'l Farac, G., & Hebraeus, B. (1945). *Abû'l Farac tarihi I-II* (Ö. R. Doğrul, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Grousset, R. (1980). *Bozkır İmparatorluğu – Atilla-Cengiz-Timur* (M. Reşat Uzmen, Çev.). Ötüken Yayınları.
- Gülensoy, T., & Küçükler, P. (2015). *Eski Türk-Moğol kişi adları sözlüğü*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Güllüdağ, N. (1999). "Nogay Türkleri", *Türkler*. Yeni Türkiye Yayınları.
- Güney, E. (2016). Nogayların tarih sahnesine çıkışı ve Emir Nogay. *Nogay Türkleri Bülteni*, 2(2), 34-35.
- Howorth, H. H. (1880). *History of the Mongols from the 9th to the 19th century II*. London.
- İnan, A. *Nogay. Türk Ansiklopedisi*. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Kafalı, M. (1976). *Altın Orda Hanlığının kuruluş ve yükseliş devirleri*. Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Kafalı, M. (1992). *Batu Han*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kafalı, M. (2002). *Altın-Orda Hanlığı. Türkler*. Yeni Türkiye Yayınları.
- Kamalov, İ. (2005). Altın Orda – Bizans münasebetleri (1261–1453). *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 4, 3-20.
- Kaymaz, N. (2011). *Anadolu Selçuklularının inhitatında idare mekanizmasının rolü*. Türk Tarih Kurumu.
- Kemaloğlu, İ. (2015). *Altın Orda ve Rusya – Rusya üzerindeki Türk-Tatar etkisi*. Ötüken Neşriyat.
- Aksaraylı, K. M.-İ. (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr* (M. Öztürk, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Konukçu, E. (1992). *Berke Han*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kurat, A. N. (1972). *IV-XVIII. yüzyıllarda karadeniz kuzeyindeki Türk Kavimleri ve devletleri*. Türk Tarih Kurumu.
- Kuzeyev, R. G. (2013). *İtil-Ural Türkleri* (A. Acaloğlu, Çev.). Selenge Yayınları.
- Lessing, F. D. (2017). *Moğolca – Türkçe sözlük* (G. Karaağaç, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nüveyrî. (1941). *Nihâyetü'l-İreb fi Funûni'l-Edeb*. In F. De Tiesenhäusen (Haz.), *Altınordu Devleti tarihine ait metinler*. İstanbul Maarif Matbaası.
- Ostrogorsky, G. (1986). *Bizans devletleri tarihi* (F. Işıltan, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Özcan, A. T. (2017). *Moğol-Rus ilişkileri (1223–1341)*. Türk Tarih Kurumu.
- Paşaoğlu, D. D., & Derya, D. (2016). Nogayların hanlık veya ulus olma sorunsalı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35(60), 277-289. [\[CrossRef\]](#)
- Schamiloğlu, U. (2002). *Altın Ordu. Türkler*, B. Keneş, Çev.). Yeni Türkiye Yayınları.
- Subaşı, Ö. (2021). *Moğollarda kadın, evlilik ve dış siyaset*. Selenge Yayınları.
- Sümer, F. (2002). *Keykâvus II*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sürücü, M. (2019). *Altın Orda Devleti'nin İlhanlılar ve Memlüklerle dinî münasebetleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Togan, Z. V. (1970). *Umumî Türk Tarihine giriş-I, En eski devirlerden 16. asra kadar*. Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Turan, O. (2004). *Selçuklular zamanında Türkiye- siyasi tarih – Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye, (1071–1318)*. Ötüken Neşriyat.
- Uydu Yücel, M. (2002). *Kıpçaklar*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uzelac, A. (2017). Echoes of the conflict between Tokhta and Nogai in the Christian World. *Golden Horde Review*, 5(3), 509-521. [\[CrossRef\]](#)
- Vásáry, I. (2008). *Kumanlar ve Tatarlar – Osmanlı öncesi Balkanlar'da doğulu askerler*. A. C. Akkoyunlu, Çev. Yapı Kredi Yayınları.
- Vásáry, I. (2009). The Jochid realm: The western steppe and Eastern Europe. In N. Di Cosmo, A. J. Frank & P. B. Golden (Eds.), *The rise of the Chinggisids*. Cambridge University Press.
- Vernadsky, G. (2007). *Moğollar ve Ruslar* (E. B. Özbilen, Çev.). Selenge Yayınları.
- Veselovskiy, N. İ. (1922). *Han iz Temnikov Zolotoy Ordı Nogay i Ego Vremya*. Petrograd.
- Yakubovskiy, A. Yu. (1992). *Altın Ordu ve çöküşü* (H. Eren, Çev.). Türk Tarih Kurumu.
- Yalvar, C. (2018). Deşt-i Kıpçak'ta Moğol hâkimiyeti ve Kuman-Kıpçaklar. *Yeditepe Üniversitesi Tarih Bölümü Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 3-29.
- Yuvalı, A. (2004). *Mengü Timur*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yuvalı, A. (2017). *İlhanlı tarihi*. Bilge Kültür Sanat Yayınları.